

Anlamın Epistemolojik Ön Koşulu Olarak Bağlam*

Context as the Epistemological Precondition for Understanding

Doç. Dr. Fatih İBİŞ¹

Öz

Hiçbir metin insanı çevreleyen imkan ve koşullardan bağımsız olarak düşünülemez. Kaleme alınan her metnin temelinde bulunan insan tecrübesi metinleri var eden insanî bağlamları açığa vurur. Dolayısıyla metinlerin anlaşılması belli bağlamlarla mukayyettir. Bir metnin anlamı öncelikle onu vücuda getiren bağlamları anlamaktan geçer. Bu bağlamları metin ve özne bağlamı şeklinde belirlemek ve özetlemek mümkündür. Metin bağlamında metinde kullanılan dil, metnin sahip olduğu iç tutarlılık ve metnin oluşumuna etki eden tematik ve terminolojik bağlamlar karşımıza çıkmaktadır. Kısaca metin bağlamı metnin kurucu unsurlarını teşkil etmektedir. Özne bağlamında ise metni kuran öznenin tarihsel koşulları, devraldığı antropolojik miras ve yazarın elinden çıktıktan sonra metni okuyan okurun psikolojik, sosyolojik, ekonomik vs. durumu gibi faktörlerin öne çıktığını görüyoruz. Özne bağlamı da öznenin kurucu unsurları olarak değerlendirilebilir. Bir metni var eden anlam zemini genel olarak bu iki bağlam arasındaki diyalektikte kendini açığa vurur. Son tahlilde meseleyi şöyle özetlemek mümkündür: Metin (text), bağlamla (context) mukayyettir. Metinlerin zamandan, mekandan, insandan, yaşamdan kopuk bağlamsız bir ortamda yazılmışçasına okunması neticede sağlıklı bir anlama ediminin gerçekleşmesini olanaklı olmaktan çıkarır. Metnin kendi içinde anlamlı olduğu ve bağlamdan habersiz biçimde okuyan bir okur için de anlam taşıdığı muhakkaktır. Metin müstakil olarak anlamlıdır. Bağlam ise bu metni daha anlamlı hale getiren en önemli anlam aracıdır. Metin anlamlıdır; bağlamla metin daha anlamlıdır da denilebilir. Çalışma işbu kaydın felsefi açıdan analizini, metinleri anlarken bağlamın işlevselliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlamak, anlam, bağlam, metin, epistemoloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

No text can be thought of independently of the possibilities and conditions surrounding human beings. The human experience, which is at the base of every written text, reveals the human contexts that bring the texts into existence. Therefore, the understanding of texts depends on certain contexts. The meaning of a text is primarily to understand the contexts that bring it into being. It is possible to identify and summarize these contexts as text and subject context. In the context of the text, the language used in the text, the internal consistency of the text and the thematic and terminological contexts that affect the formation of the text appear. In short, the context of the text constitutes the constituent elements of the text. In the context of the subject, we see that factors such as the historical conditions of the subject who created the text, the anthropological heritage and the situation of the reader reading the text come to the fore. The context of the subject can also be considered as the constituent elements of the subject. The ground of meaning that creates a text generally reveals itself through the dialectic between these two contexts. In the final analysis, it is possible to summarize the issue as follows: The text is determined to the context. Reading the texts as if they were written in a contextless environment disconnected from time, place, people and life ultimately makes it impossible for a healthy understanding to take place. The study aims to analyze this record from a philosophical point of view and to reveal the functionality of the context while understanding the texts.

*Bu makale, yazarın 2012 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün danışmanlığında tamamladığı “Özne-Metin İlişkisinin Metodik ve Teolojik Boyutu” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fatihbis81@hotmail.com

Keywords: Understanding, meaning, context, text, epistemology

Paper Type: Research

Giriş

Anlam mahiyeti itibariyle bir kavram olup varlığını temelinde bulunan zihin durumuna borçludur. Anlama konu olan pek çok nesnenin başında kuşkusuz ilk akla gelenlerden biri de anlaşılmaya çalışılan bir metindir. Herhangi bir metin karşısında insanı nesne olmaktan çıkaran ve özne kılan faktör onun metin karşısındaki üstlendiği entelektüel aktif roldür. Kişiyi metin karşısında harekete geçiren şey onun metni düşünme, anlama ve yorumlama istenciyle ortaya koyduğu aktif bilinç durumudur. Bu bilincin içinde hareket ettiği metodik alan ve zihinsel faaliyetlerine yön veren epistemik dinamikler anlama sürecini belirleyen temel etmenlerdir. Bu arka planın dışı vurulması aynı zamanda anlamının nasıl gerçekleştiğini dolayısıyla anlamın teşekkül sürecini ortaya koyar.

Sözlü olsun yazılı olsun her metin temelde sözcüklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan cümleler bütünüdür. Cümleler, sözcükler gibi kendi başlarına duran müstakil öğeler değildir. Bir cümle her zaman “burada-şimdi” olmak üzere spesifik bir zaman ve mekân ikilisiyle birlikte bulunur (Benveniste, 1994, s. 205). Bu ister yazılı cümle ister sözlü cümle olsun durum değişmez. Cümlenin fâilinin bu cümleyi içinde bulunduğu belirli ve özel bir zaman ve mekân diliminde, belli gerekçelerle kurmuş olduğu açıktır. Dolayısıyla cümleyi sözcük gibi göstergebilimsel olgu olarak görmek bu noktada doğru bir yaklaşım değildir. Doğru yaklaşım cümlenin göstergesini bulmak adına anlambilimsel olarak burada-şimdi kaydına yönelmekle başlar. Bu kayıt ise sözün içinde bulunduğu söylemden ve cümlenin içinde doğduğu anlam havzasından ibarettir. Dolayısıyla cümlede öne sürülen burada-şimdi kaydı aynı zamanda bir bağlamdır. Bu bağlam kendi içinde başka bağlamları üretmekte ve anlam bu bağlamların eşlik etmesiyle kendisini ifşa etmektedir.

Aristoteles’in Metafizik’te yaptığı neden (illet) taksonomisinde bulunan amaçsallık (illet-i gâî) şeylere zamansal olarak öncelenen en önemli unsurdur. Aristoteles’e göre şeyi ortaya çıkaran dört neden, dört illet bulunur. Bunlar “maddî (özdeksel), sûrî (formel), fâil (yapıcı) ve gâî (teleolojik/ereksel) neden”lerdir (Aristoteles, 1996, s. 86-89). Aristoteles’e göre “bir şeyi bilmek” demek “bu nedenlerin tamamını bilmek” demektir. Nedenlerin bilgisine sahip olanlar, nedenleri bilmeyenlerden daima üstün konumdadırlar (Aristoteles, 1996, s. 78, 79). Bu bağlamda ‘bilmek’ anlamının en önemli araçlarından biri olarak kabul edilebilir. Aristoteles’in neden taksonomisine atıfla söylenecek olursa bilmek bir şeyin neliğini, nasıllığını (maddî neden-sûrî neden), kim tarafından (fâil neden) ve niçin (gâî neden) yapıldığını bilmek demektir. Anlama ediminde şeyin niçin, hangi sebeple meydana geldiğini bilmenin önemi inkâr edilemez. Dolayısıyla bizim şeyin neliği, nasıllık ve kim tarafından yapıldığı hakkında sahip olacağımız bilgi bizi o şeyin niçinini bilmeye yakınlaştıran, asıl nedeni bulmaya yardımcı olan önemli epistemolojik aşamalardır.

Bizler anlama aracılığıyla insanların düşüncelerini, duygularını, isteklerini, niyetlerini bilme ve öğrenme imkânı elde ederiz. Anlamak sonuçta bilginin elde edilmesiyle ilerleyen bir süreç olsa da bilmek tek başına anlamının yeter-nedeni değildir. Bilmek nasıl ki ‘yapmak’ için bir zemin teşkil ediyorsa öyle de anlamının önkoşulu olarak öne çıkar. Wittgenstein şöyle der: “Bilmek, yapmak demek değildir. Bilmek bir şey hakkında olur ve o şeyi yapa-bilmeye hazır hale getirir. Bilmek sözcüğünün grameri, açıktır ki ‘(yapa) bilmek’, ‘(ebilecek) durumda olmak’ sözlerinin grameriyle yakından akrabadır. Ama aynı zamanda ‘anlamak’ sözcüğününkiyle de (Wittgenstein, 2005, s. 79).”

Anlamak için bazı şeylerin önceden bilinmesi, epistemolojik bazı koşulların sağlanması elzemdir. Metinler söz konusu olduğunda metinleri anlamının en önemli epistemolojik önkoşulu bağlamdır. Metin (text) ile bağlam (context) arasında kopmaz bir bağ, zorunlu bir ilişki vardır. Bağlam bilinmeden metni tam anlamak neredeyse mümkün değildir. Bağlamın

bilinmesiyle metindeki anlam açıklığa gelir. Bağlam göz ardı edildiğinde metnin asıl anlamı bir anda buharlaşır ve metin her şeyi söyleyecek kıvama ulaşarak ucu açık hale gelir. Anlama konusunda oluşan bu bulanıklık ancak bağlamın belirlenmesine ve bilinmesine bağlı olarak giderilebilir.

Bir metnin içinde olduğu, içine yerleştiği değişik bağlam türlerinden bahsedilebilir. Metin için geçerli ve doğru anlamlar farklı bağlamlarla, bu bağlamların bütüncül bir şekilde değerlendirilmesiyle ortaya çıkarılabilir. Sadece sözcükler, sözler değil, fiiller ve şeyler de bağlamla anlam kazanır. Yaşam ve yaşama dair olanlarla insan diyaloga geçer geçmez anlam kazanmaya başlar. İnsanın irtibat kurduğu her şey artık kendi başına oracıkta duran ve tek başına bilinebilen atomik bir olgu olmaktan çıkar. Örneğin nefes alıp verme işlemi normal zamanlarda tek başına bir ifade değeri taşımaz, ancak bir şok sonrası ortaya çıkan nefes alma işlemi anlamlı bir ifadeye dönüşür. Herhangi bir yerde duran bir taş sadece taştır ancak bir sınırı göstermesi bakımından taş artık sadece bir taş değil, bir anlamdır. Bu minvalde dile getirilen şu örnek bağlam temelindeki anlamı ortaya koymada temsil gücü yüksek bir örnektir: “Basit bir gramatik ifade: Satranç taşları ile dama oynayabilirsiniz, ancak “şah” artık şah olmaktan çıkmış ve taşların önemlilik sırası tamamen değer değiştirmiştir. Dama taşları ile satranç oynayabilirsiniz, ama o zaman şah ve fili birbiriyle karıştırmak ne kadar kolaydır! (Kocabaş, 2002, s. 87).”

Anlama aynı anda pek çok bağlamsal boyutun bilinmesiyle ortaya çıkan zihin durumudur. Bu boyutlar eşliğinde oluşan anlam, anlamın kavranma biçimidir. “Bir tümceyi ya da bir durumu anlamlı kılan şey nedir?” sorusu anlamlı ve anlamsız olguları birbirinden ayırt etmeyi amaçlayan, cevabıyla anlamın kriterini belirleyecek olan bir sorudur. Soruyu yanıtlayabilmek için anlamayı bazı epistemolojik bağlamlar içinde değerlendirmek zorunluluk haline gelir. Bu bağlamlar, metin bağlamı ve özne bağlamı olmak üzere temelde iki başlık altında incelenecektir.

1. Metin Bağlamı

Doğru anlam için öncelikle metin ve metinle doğrudan alakalı olan bir kaç bağlamın bilinmesi gerekir. Metni anlamının en önemli epistemolojik ön koşullarını teşkil eden bu bağlamları metin ekseninde genel hatlarıyla dil, metin içi dizge ve metni çevreleyen gelenekle sınırlamak mümkündür. Metnin bağlamı daha sonra gelecek olan özne bağlamına göre daha nesnel ve dışa dönük tarafı temsil eder. Bu açıdan dıştan içe, nesnelden öznel doğru bir seyir izlenerek metin ve özne bağlamı analiz edilecektir.

1.1. Metnin Dil Bağlamı

Bir metni anlamının her şeyden önce o metni oluşturan dili ve dile ait araçları bilmekten geçtiğini söylemek mümkündür. Bir dil aracılığıyla meydana gelmesinden ötürü metnin öncelikle dilden hareketle anlaşılması gerekir. İfadeleri anlamının en önemli koşulu ilgili ifadelerin içinde oluştukları dil içerikli bağlamları bilmekten geçer. Çünkü bir sözcüğün anlamını belirlemenin onun dil içi hangi bağlamda kullanıldığıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır (Soykan, 2006, s. 28). Buna bağlı olarak bir sözcük kullanıldığı tümce içinde, tümce paragraf, paragraf bölüm, bölüm kitap, kitap da yazıldığı literatür, literatür de yazıldığı gelenek içinde anlam kazanır. Bu sıralı anlam dizgesi ilk olarak metnin omurgasını teşkil eden sözcük, gramer, sentaks gibi dilin temel yapıtaşını unsurlarını tahlil etmekle çözümlenebilir.

Bu bağlamda Wittgenstein’in ilk dönem felsefesi ifadelerin dil bağlamını ortaya koyması bakımından önem arz eder. Wittgenstein yirminci yüzyılda dil felsefesi gündeme geldiğinde akla gelen ilk filozoflardandır. İlk/erken ve ikinci/geç dönemde geliştirdiği iki farklı anlama kuramıyla Wittgenstein dil felsefesi alanında çığır açmıştır. Onun ilk dönem geliştirdiği “resim kuramı”na göre felsefe demek aslında dil felsefesi demektir. Bu sınırın dışına çıkan, bu sınırları zorlayan faaliyet felsefi değil, metafizik faaliyet olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bu doğrultuda bir şey yapmaya kalkmak felsefenin sınırlarını zorlamak anlamına gelecektir.

Tractatus'ta bu gerçeği şöyle dile getirir: "The limits of my language mean the limits of my world" (Wittgenstein, 1961, 56). ("Dilimin sınırları dünyamın sınırları demektir.") Wittgenstein Tractatus'un son cümlesiyle dilin sınırlarını aşan konulardaki nihai tavrını şu şekilde hükme bağlar: "What we cannot speak about we must pass over in silence" (Wittgenstein, 1961, 74). ("Üzerinde konuşamadığımız şey hakkında susmak zorundayız.")

Wittgenstein felsefenin en temel sorununun dil problemi olduğunu görmüş ve felsefi sorunların aslında dil sorunlarından ibaret sorunlar olduğuna hükmetmiştir. Felsefe hayatı boyunca felsefede metafizik ve mistik bir takım kavram ve önermelerdeki düşümlerin dil kaynaklı olduğunu düşünerek bu sorunları çözümlenmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de daima dilin nesnel ve öznel göstergeleri üzerinden hareket etmiş, dili mümkün oldukça dil dışı metafizik etkenlerden arındırarak anlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Wittgenstein'a göre anlam ancak dilin gösterdiği ve izin verdiği ölçüde belirlenebilir. Kendisi bu düşünceleri erken dönem felsefesinde "resim kuramı" (bildertheorie/picture theory) adıyla kuramsallaştırmıştır.

Kuşkusuz bir tümce kurgulandığı dilin grameri, sentaksı ve kendine has linguistik kuralları dahilinde anlaşılabilir. Konu dil bağlamında değerlendirildiğinde anlam 'ne ise o' şeklindedir. Çekilen resim neyi gösteriyor, hangi olaya ve olguya tanıklık ediyorsa anlam ondan ibarettir. Meseleyi dil bağlamında bu şekilde anlamak doğru olsa da eksik bir yaklaşımdır. Zira doğru anlam sadece dile indirgenemez ve dilden hareketle belirlenemez. Sürecin farklı bağlamlarda yer alan boyutlarını hesaba katmadan metinde anlamı sadece dil merkezli görmek, metnin diğer kurucu unsurlarını ihmal etmek anlamına gelir. İnsan kaynaklı hiçbir olguyu, ondan bağımsız düşünemeyiz. Wittgenstein da zaten kuramındaki bu açmazı belli oranda fark edecek ve geç dönem felsefe anlayışında "oyun kuramı"yla (sprachspiel/language game) bunu aşmaya çalışacaktır.

1.2. Metnin İç Bağlamı

Anlamın kavranmasında 'metin içi tutarlılık' doğru anlamının gerçekleşmesi, yanlış anlamının da önüne geçilmesinde önemli parametrelerden biridir. Anlamı belirlemede metnin taşıdığı iç tutarlılık, okurun önü alınamaz anlam ve yorum imkân ve ihtimalleri göz önünde bulundurulduğunda denetleyici bir konuma sahiptir. Metinden hareketle çıkarılan anlam ve yorum metnin kendi içindeki bölümlerle, metnin iç bütünlüğüyle çelişmiyorsa kabul edilmeli, başka bölümler tarafından çürütülüyorsa reddedilmelidir (Eco, 2008, s. 81). Zira metnin kendi içinde kendisiyle ters düşen anlamı kabul etmek yanlış anlamı kabul etmek demektir.

Metnin okunup anlaşılmasında farklı bir adlandırmayla 'parça-bütün ilişkisi' de denebilecek bu ilke ihmal edildiğinde metne her şeyi söyletmek mümkün hale gelir. Her parça bütünlükle zorunlu bir ilişki içindedir. Yeniden ifade edilecek olursa kelime cümlede, cümle paragrafta, paragraf bölümde, bölüm kitapta, kitap literatürde ve belki de yazarın yaşamında anlamlı hale gelir ve asıl anlam bu döngü içinde ortaya konabilir. Bir cümleyi anlamak öğelerinin tek tek anlamlarını bilmekle değil, öğelerin bütün olarak bilinmesiyle mümkün hale gelebilir.

1.3. Metni Çevreleyen Tematik ve Terminolojik Bağlam (Bilim Geleneği)

Bir metin, özellikle de bir bilim alanında yazılmış bir metin daha ziyade ilgili olduğu bilim geleneği içinde anlam kazanır. Metni oluşturan dil ve bilgi ağı ait olduğu bilim geleneğinin müktesebâtından beslenir ve böylece bağlı bulunduğu bilimin terminolojik ve tematik bağlamında konumlanır. Bilimsel bağlamı bilmek metne egemen olan söyleme vâkıf olmak demektir. Bir örnek vermek gerekirse sıradan bir okuyucunun Einstein'ın rölativite kuramını veya Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'ni okuduğunda anlayamaması, bunların anlaşılması şeyler olduğunu veya kişide bir zeka sorunu olduğunu göstermez. Aksine burada anlama sorununu doğuran nedenlerin başında bazı konuları anlamının ilkesel gereklilikleri ve elverişli koşullar altında gerçekleşmesi gerçeği gelir. Belli alanlara özgü metinler, kuramlar ancak anlamak isteyen zihnin o tür konulara ve sorunlara önceden yönelmişliği ve hazır

bulunuşluğuyla çözümlenebilir. Yani buradaki temel sorun evvela yöneliş ve hazır bulunuşluk sorunudur.

Bilim geleneği aynı zamanda bir yorum geleneğidir. Metinlerin anlamı yorumcuların metinlerden anladıklarından bağımsız düşünülemez. Bu nedenle metinden anlaşılan anlamlar aynı zamanda farklı bir açıdan metnin okurlarının tarih içinde metinlerle ilgili geliştirdikleri yorumlardır. Yorumların uzun bir tarihsel süreç içinde denetlenip sınanması, zaman ilerledikçe kabul görmesi onları bir bilim geleneğine dönüştürür. Sonraki süreçte vücuda getirilen metinler de kuşkusuz ilgili geleneğe kayıtsız kalmaksızın bilim geleneği içindeki dinamiklerden yararlanmak suretiyle kendi meşruiyetini sağlamaktadır.

2. Özne Bağlamı

Bir metin ne sadece kendisine atıfla gibi ne de sadece dil ve dile ilişkin referanslarla anlaşılabilir. Metin de dil de kendileri dışında, kendilerini de belirleyen, sınırlayan, çevreleyen başka bağlamlar içinde hayat bulur, anlam kazanırlar. Bunlar, metin dışı bağlamlar olarak değerlendirilmiş ve daha ziyade özneye ilgili olduğu için de özne bağlamı olarak isimlendirilmiştir.

2.1. Tarihsel (Sosyal-Siyasal-Ekonomik vd.) Bağlam

Her dil bir yaşam formu içinde doğar ve hayatini içinde bulunduğu yaşam formuna bağlı olarak devam ettirir. “Bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmektir” (Wittgenstein, 2005, s. 29) der Wittgenstein. Dili bulunduğu tarihsel ve toplumsal ortamdan ayrı düşünmek ya da koparmak dili kendi içine hapsedmek demektir. Her dil tarihsel süreçte içinde doğup geliştiği atmosferden mutlaka etkilenir. Bu etkiyle dil farklı bağlamlara yerleşerek semantik değişimlere açık hale gelir. Nasıl ki bulunduğu farklı bağlamlar ve ortamlar düşünce yapısından kullandığı sözcüklere insanı etkiliyorsa, metinler de ait oldukları, bağlı buldukları bağlamlar açısından değişkenlik gösterirler. Dil de metin de varlık bulduğu tarihsel bağlamdan bağımsız düşünülemez.

Hatırlanacağı üzere Wittgenstein ilk dönem felsefe anlayışında ortaya koyduğu resim kuramı ile mantıkçı pozitivist bir tavır sergilemiş, dili olgunun içine hapsederek dondurmuş ve böylece metafizik, dini ve ahlâkî önermeleri felsefenin konu alanı dışında bırakmıştır. Bu yaklaşım aslında dili statik hale getirerek dilin devingen ve değişken yapısını görmezden gelme anlamı barındırır. İkinci dönem felsefesinde Wittgenstein dilin devingen yönünü dikkate alarak dili üzerinde oturduğu yaşam formuyla birlikte değerlendirmiş ve “dil oyunu” olarak isimlendirdiği teori içinde yeniden tasarlamıştır. Bu kuramda dil statik değil, dinamiktir. Dili oyun içinde oluşmakta ve anlam kazanmakta olan bir olgu olarak değerlendiren Wittgenstein dil ve dilin iç içe geçtiği kullanım alanlarının bütünü dil oyunu olarak isimlendirir. Örneğin bir çocuk anadilini tamamen bu tarz dil oyunları içinde öğrenir. Yine bir yapı ustasının yanında yetişen çırak o alana ait dili böyle bir oyun içinde öğrenir. Usta ‘tuğla’ dediğinde bununla kastedilen nesneyi ustaya veren, sözcüğün gösterdiği nesneyi ustaya götüren çırak, pratik bir dil oyunu içinde kendisine lazım gelen dili öğrenip anlamaktadır (Soykan, 2006, s. 30). Sonuç olarak “Yalnız başına duran hiçbir cümle yoktur. Çünkü cümle dediğim şey, bir dildeki bir oyun pozisyonudur” (Soykan, 2006, s. 31).

Wittgenstein’in birinci dönem dil tasarımında anlam ‘ne ise o’dur. Çekilen resim neyi gösteriyorsa, hangi olguya tanıklık ediyorsa anlam ondan ibarettir. İkinci dönemde ise anlam ‘nerede ise o’dur. Resimde ne çekildiği değildir önemli olan, resmin nerede çekildiğidir. Resmin neyi gösterdiği değil, nerede gösterdiğidir asıl olan. Bu boyutuyla anlam kendisini yerleştiği dil bağlamında ve dilin olduğu yaşam formunda izhâr etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki dili dil yapan, dolayısıyla metni de metin yapan, onları var eden yaşam formudur. Bir ifade, öznesi olan yazarın, muhatap kitlesi olan okurun buldukları sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vs. her türlü tarihsel kodlarla bağlanmış haldedir. Her ifadenin gerisinde söz konusu ifadenin çıkışı

hazırlayan sâikler bulunmaktadır. Sahibi açısından değerlendirildiğinde hiçbir cümleyi uzay boşluğunda söylenmiş gibi kabul edemeyiz.

İfade ifade edenle, ifade edenin bağlamıyla kayıtlı ve anlamlıdır. Tarihsel bağlamda ifadeleri anlamak, bağlamı anlamakla doğru orantılıdır. Sezar ya da Napolyon tarafından yazılan bir mektubu, bir edebiyatçı ele aldığına gramatik ve retorik açıdan sözcükler yardımıyla mektupta ne yazıldığını söyleyebilir. Ancak bir tarihçi için iş bu kadar basit değildir. Çünkü mektubun içeriği gerçek ve sağlıklı bir anlam alanı olarak ona tek başına yeterli veriyi sunmamaktadır. Tam anlamı saptamak mektubu ortaya çıkaran söz konusu bağlamlara vukûfiyeti gerektirir. Bir edebiyatçı için metinle iktifâ etmek yeterli iken bir tarihçinin sağlıklı bir yorum yapmak için buna ek olarak genelde o çağın uğraşları, yaygın değerleri, kültürünü bilmesi yanında daha özelden Sezar'ın, Napolyon'un yaşamı, ilgileri, ülküleri, varsa yazdıkları diğer yazışmalar, görgü tanıklarının verdiği bilgiler, bunlarla ilgili pek çok veriyi elde etmesi gerekir. Tarihçi için ifadeleri anlamak ancak bu verileri toplamakla anlamlı hale gelebilir (Rickman, 200, s. 134). Yapmak istediğimiz sadece bilgi aktarmak değil de aynı oranda aktarılan bilgiyi anlamak ise ifadelerin bireyler tarafından üretildiğini, bu ifadelerin üreten kişinin yaşamı bağlamında yer alan, anlam kazanan bir gerçeklik olduğunu hesaba katmak zorundayız. İfadenin ait olduğu kişiyi bilmek, mantıksal bir önermenin veya matematiksel bir denklemin çözümüne herhangi bir katkı sunmayabilir. Fakat konu salt aklî ve tabîî olgular alanından insanî, sosyal olgular alanına intikal ettiğinde fikir kadar fikir sahibi, bilgi kadar bilgi sahibi olan şahıslar da şahısların şahsiyetleri de önem kazanmaya başlar.

Kullanım gelenekleri aynı kelimeler zinciri ile farklı anlamları ortaya çıkardığı için dili kendi başına metnin anlamını belirlemede yegane araç olarak görmek doğru olmaz (Tatar, 2004, s. 91). Bir metinde veya konuşmada geçen sözlerin tam olarak anlaşılması sadece linguistik ve semantik içeriğin tahliliyle açığa çıkmaz. Her cümle esasında tarihsel bir arka plana sahiptir. İfadelerin ilk, temel anlamlarıyla mı, yoksa mecaz, kinaye anlamlarıyla mı kullanıldığını tespit etmek bu arka planı bilmeye bağlıdır. Bu açıdan Searle'e göre bir ifadenin ancak yer aldığı, içinde bulunduğu bağlamlardan beslenmesi halinde oluşan anlamın gerçek anlamlılığından ve doğruluk şartlarını taşıdığından bahsedilebilir (Bor, 2006, s. 35). Bu bakışla farklı koşulların birlikteliğiyle ortaya çıkan anlamın belirlenmesi, çok bilinmeyenli bir denklemin çözümlenmesine benzetilebilir.

Bir tarihçi Napolyon'u anlamak istiyorsa Napolyon'un yaşadığı zaman ve mekân dilimini göz önünde bulundurmak zorundadır. Bir botanikçi bir çiçeğin büyüme şeklini tespit için yetiştirdiği toprağı, serpiştiği iklimi göz önünde bulundurmak zorundadır. Bir tarihçi için tarihî koşullar, bir botanikçi için coğrafî koşullar ne kadar önemliyse bir metni anlamak ve yorumlamak isteyen için de metnin tarihsel, sosyal ve kültürel koşulları o kadar önemlidir. Her metin aynı zamanda tarihsel bir ortamın ürünüdür. Bu demek değildir ki metinler salt tarih kalıntılarıdır; metinlerin salt tarihsel ortama indirgenemeyeceği metinlerin dil geleneği içinde ait oldukları tarihsel bağlamın sınırlarını aşarak ilerleyen dönemlerde üstlendikleri tarihsel rol fark edildiğinde anlaşılır. Bir metin doğal olarak içinde var olduğu tarihsel bağlamdan etkilenir. Bunun yanında aynı metin eğer ait olduğu geleneğe rüşünü ispat eder klasik ve kanonik hale gelirse sonraki oluşacak bağlamlara etki eden güçlü bir aktör metne de dönüşebilir. Dolayısıyla metin de tarih içinde kendine has bir bağlam alanı yaratır. Böylece metin birey veya toplum için başlı başına kurucu bir ilkeye dönüşür. Metnin dile getirdiği teorinin anlaşılması, beraberinde getirdiği pratik-pragmatik boyutla bütünlük kazanır. Salt entelektüalizm ve objektivizmin naif tutumuna karşın örneğin Ricoeur gibi kuramcılar "metinden eyleme" parolasıyla metnin aktivist yönüne, metnin de tarihsel süreçte özneye etki eden fiilî bağlamına dikkat çekmişlerdir.

2.2. Antropolojik Bağlam

Her anlamlı fiziksel belirti, bu belirtiyi ifadeye dönüştüren zihinsel bir içerikle ilintilidir. Çevremizde gördüğümüz, duyduğumuz şeylerin büyük bir bölümü kendilerine eşlik eden

zihinsel süreçlerle birlikte ortaya çıkar. Hareketleri işarete, sesleri sözcüğe, nesnelere âlete dönüştüren, bunları anlamsız bir şeyken anlamlı bir şeye dönüştüren insanî bilinç durumudur.

Nesneler ve olgular insan aracılığıyla ifadeye dönüşmek suretiyle anlam değeri kazanırlar. Sesi sözcük yapan, sıradan bir işareti trafik göstergesi kılan, bedensel bir hareketi sportif aktiviteye çeviren, ifadenin oluşturduğu anlam kategorisidir. Buradan anlaşılıyor ki anlamın oluşumunda rol oynayan en önemli dinamiklerden biri de antropolojik ilkedir, yani insan faktörüdür.

Her şeyden önce anlam demek bir ifadenin varlığı ve anlamak da bu ifadenin anlaşılması demektir. Tüm ifadelerin gerisinde onu meydana getiren insan unsuru göz önünde bulundurulduğunda ifadelerin altında yer alan ortak bir insan tabiatından söz edilebilir. Tüm insanlar acıkır, susar, düşünür, ölür derken nasıl her insanda bulunan ortak bir tabiatın bahsediyorsak öyle de onların duyu, duygu, düşünce, istek, niyet vb. fiillerinden bahsettiğimizde de her insan tekinin paylaştığı türe özgü sâbitelerin varlığından bahsetmiş oluruz. Doğuştan kör olan birinden kırmızı rengi açıklamasını istemek nasıl muhalse, bilinci deneyimlememiş birinden de -eğer tasavvuru mümkünse- bilinci anlamasını ve anlatmasını beklemek de öyle muhaldir. Bu nedenle bir ifadenin anlaşılmasında epistemolojik şartlardan biri olarak sahip olduğumuz ortak insan tabiatını tanımak, insanî temel özelliklerimizi bilmek, iletişim isteğimizin ve kendi kendimizi ifade etme eğilimimizin farkında olmak gerekir.

2.3. Yazar ve Okur Bağlamı

Bazı anlam kuramcılarının göre bir metnin anlamı, metni yazanın düşünce, niyet ve psikolojisine geri götürüldüğünde anlaşılabilir. Hermenötikte yazarın niyeti bağlamında uzunca işlenen bu konu hakkında burada kısaca birkaç noktaya temas etmek istiyoruz.

Konuşmak ve yazmak son tahlilde birer eylemdir. Bunlar gibi tüm insanî eylemler salt, sıradan bedensel hareketlerden ibaret değildirler. Eylemler amaçla biçimlenen, düşünce ile yönlendirilen gerçekliğin dışı vurum şekilleridir. Baltasını ağaç üzerinde kullanan bir adam gördüğümüzde ağacı kestğini biliriz ama bunu niçin yaptığını başlangıçta bilmeyiz. Yaptığı işin onun için ifade ettiği anlamı hangi niyetle ve düşünceyle o işi icra ettiğini öğrendiğimizde anlarız. Bu bağlamda eylemler kendilerini harekete geçiren güdülerini, niyetleri açığa vururlar. Fakat bu niyeti tespit etmek kolay umurdan değildir. Zira ağaç kesen adamın asıl niyetinin ne olduğu konusu, eylemin kendisi kadar net görülüp kestirilemez. Acaba bu kişi görüş alanı kapandığı için mi, gücüyle karısını etkilemek için mi, gürültü çıkararak komşusunu rahatsız etmek için mi, yoksa sadece öfkesini yatıştırmak için mi ağaç kesiyor? Bu sorulara doğru yanıt vermek için o kişinin yüz ifadesine bakılabilir veya sözlü beyanına başvurulabilir. Bazen eylemin kendisi niyeti açabilir ama çoğu zaman asıl niyeti bilmek daha karmaşık süreçlere girmeyi ve hassas tahliller yapmayı gerektirir ki bu da eylem sahibini çok yakından takip edip tanımakla mümkün olabilir. Gerçek niyet çoğu kez eylemi yapan kimsede saklı olacağından, araştırmacının onu bulduğundan emin olması zor görünse de imkânsız değildir (Rickman, 2000, s. 83, 83). Dolayısıyla yazılı metinde yazarın niyeti, sözlü eylemde söyleyenin niyeti metnin ve sözün anlamını diğer bağlamlardan farklı bir bağlam zeminine taşır. Yazarın içinde bulunduğu, beslendiği sosyal, ekonomik, siyasi, psikolojik vb. durum ve tutumlar da metne bazen doğrudan bazen de dolaylı yoldan etki etmekle tabii olarak metnin anlam sınırlarını çizen birer etmene dönüşür.

Özne bağlamında yazardan sonra bilinmesi gereken bir diğer bağlamsal boyut okur boyutudur. Bizler genel olarak yaşamda etki (fiil/tesir) veya etkilenme (infiâl/teessür) durumlarından birini yaşarız. Ya dış koşulları etkiler ya da dış koşullardan etkileniriz. Bu iki tecrübe de bizim için anlam ve değer taşır. Dış koşulları etkilediğimizde de dış koşullardan etkilendiğimizde de vaziyet bizim için sıradan olmaktan çıkar. Normal şartlar altında benim için bir bilardo topunun hareketiyle başka topların hareket etmesi bir şey ifade etmezken o topu benim attığımda ya da o top benim topuma çarptığında bir anda bende uyandırdığı etkiyle anlamlı hale gelir. Yine elimle diktiğim ağaç anlamlıyken tanımadığım birinin diktiği ağaç benim için ne ilgi

ne de anlam konusudur. Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen açlık felaketi beni etkilemediği sürece bana hiçbir şey söylemez. Herhangi birinin babasının işten çıkarılması benim için bir şey ifade etmezken babamın işten atılması anlamlı bir ifadeye bürünür (Rickman, 2000, s. 38-44).

Bir metin benim için yani okur için anlamlıysa benim için anlamlı olmayan metne göre daha öncelikli ve daha önemlidir. Muhatabın metinle olan ilişkisi, metni tam anlama çabası, metne verdiği değerle doğru orantılıdır. Gerek metne yönelişindeki ciddiyette gerekse anlama yolunda göstereceği gayrette metnin kendisi için ifade ettiği anlam ve değer okur için etkin rol oynar. Zira okur eğer yüz yüze geldiği metinde kendisini görebilir, kendinden parçalar bulabilirse metinde ‘kendince bir anlam’ arayacaktır; aksi takdirde kendisinden bir şeyler göremediği, bulamadığı bir metinden ‘başkalarının bir anlam’ çıkaracaktır ki bu iki anlam arasında oluşan derece farkı da ister istemez anlamının düzeyini ve sıhhatini belirleyecektir. Bu konuda metin ile bağlam, okur ile onun geleceği arasındaki ilişki, pencere ve ayna modellemesi üzerinden açıklanabilir.

Bağlam ile metin arasındaki ilişki genel olarak birbirine zıt sayılabilecek iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Bunların ilki ‘pencere modeli’dir. Pencere dışa doğru, başkalarına doğru açılan kapıdır. Metinler bu model açısından geçmiş çağlara açılan, tarihi kendileri aracılığıyla gözlemediğimiz fakat kendimizi doğrudan göremediğimiz pencereler gibi tasarlanmaktadır. İkinci model ise ‘ayna modeli’dir. Ayna içe doğru, insanın kendisine doğru açılan kapıdır ve sadece kendisine yönelen, kendisiyle karşı karşıya gelen nesneyi yansıtır. Heidegger’in meşhur “Dil, Varlığın evidir” sözündeki tasarım dil ve metni, ben ve başkalarını içine alan Varlık’ı bize yansıtan bir ayna olarak tasarımılamaktadır (Tatar, 2004, 67, 68).

Kişinin metin karşısında kendini anlaması, aynı zamanda metnin konusu bağlamında başkalarını ve başkalarıyla birlikte kendi varoluşsal ilgi, kaygı ve ümitlerini anlamasıdır. Metni anlayan kişi, bir taraftan kendi bilincini şekillendiren kavramları anlarken bir taraftan da düşünsel, metafiziksel ilgi, kaygı ve sorunlarıyla yüzleşmekte ve kendisini anlamaya çalışmaktadır. Bu sonucu veren bir metnin okur tarafından yüklenen değer aracılığıyla oluşan anlamı, anlamının okur için ifade ettiği bağlamı açıklamaktadır.

Sonuç

Metinler belli bağlamların neticeleri olmaları hasebiyle metinlerin anlaşılması da öncelikle bağlamların bilinmesi ve anlaşılmasına bağlı olarak gerçekleşir. Metin kendisini çevreleyen nesnel ve öznel koşulların ürünü olarak varlık bulur. Bu koşulların bir kısmı metnin dili, metin içi ve metin dışı tematik ve terminolojik dizge gibi doğrudan metne taalluk ederken yazarın ve okurun tarihsellikleri, ilgi ve alakaları, sosyolojik ve psikolojik aidiyetleri gibi bir kısım etmenler de özneye ilişkindir. Bir metnin dilini bilmeden, anlamadan, metni kendi içinde tutarlılık testine tâbi tutmadan, ait olduğu konu ve bilim alanını hesaba katmadan anlamak eksik anlamakla malul olacaktır. Aynı şekilde metnin ilk öznesi olan yazarını tanımadan ve bir yorumcu olarak işe sonradan dâhil olan ikinci öznesi okurun durumunu göz önünde bulundurmadan metin hakkında sağlıklı ve tam bir anlayışın ortaya çıkması mümkün olmaz.

Şu var ki bir metin söz konusu olduğunda anlama edimini bir ‘hep’ ya da ‘hiç’ sorununa indirgemek doğru olmaz. Bizim bir araştırmanın çeşitli aşamalarında kendimizce doğru anlamı yakalamış olmamız anlamaya çalıştığımız ifadenin daha farklı bağlamlara yerleştirildiğinde derinlik ve zenginlik kazanmayacağı anlamına gelmez. Üniversite amfisinde verilen bir konferansı düşündüğümüzde konferansı dinleyen eğer bir fizikçi ise odada bulunan şeylerin atomik yapıları, ses-ışık dalgaları gibi hususlar önemli olacaktır. Bir biyolog ise konuşma ve işitme organlarının kullanıldığı bir takım fizyolojik süreçlere, canlıların organik boyutlarına dikkat kesilecektir. Dinleyici bir fonetikçi ise lehçe farklılıklarına, bir psikolog ise sıkıntısını sergileyen insanlara, bir sosyolog ise ortamdaki toplumsal etkileşim durumuna odaklanacaktır (Rickman, 2000, s. 107). Aslında çokta karmaşık olmayan bu sıradan tablo bize bir ifadenin farklı zihinsel ve disiplinler bağlamlara yerleştirildiğinde birbirinden çok farklı anlamlara ve

yorumlara kapı aralayabileceğini anlatır. Bu da bize anlamın, içinde bulunduğu farklı bağlamlara göre şekillenerek yenilendiğini ve değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla bir metni, bir ifadeyi anlarken ne kadar farklı bağlam dikkate alınırsa metni doğru anlama şansı da o kadar artmış olur.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Benveniste, E. (1994). *Genel dilbilim sorunları*. (E. Öztokat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bor, İ. (2006). *İlahi kelâmın imkân ve tabiatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Eco, U. (2008). *Yorum ve aşırı yorum*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Kocabaş, Ş. (2002). *İfadelerin gramatik ayrımı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Rickman, H. P. (2000). *Anlama ve insan bilimleri*. (M. Dağ, Çev.). Samsun: Etüt Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2006). *Wittgenstein-Yaşamı, felsefesi, yapıtları*. İstanbul: MTV Yayınları.
- Tatar, B. (2004). *Hermenötik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Wittgenstein, L. (1961). *Tractatus logico-philosophicus*. (D.F.Pears-B.F.McGuinness, Çev.). London: Routledge-Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. (2005). *Felsefî soruşturmalar*. (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Destekleri için Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün'e teşekkür ederim.